

پژوهش تاریخی، از نظر تا عمل

محمد ابراهیم قادری مقدم^۱

بیان مساله

به طور کلی حقیقت جویی در دو مسیر گام نهاده است که منطق صوری و روش شناسی دو طریق در راه رسیدن به این هدف می‌باشند. ضرورت مطابقت موضوع با روش شناسایی آن سبب شگل گیری روش‌های گوناگون شده است و دانشی درباره روش‌های مناسب تحقیق فراهم آورده است. نکته قابل تامل آن است که هر پژوهشی با روش خاص خود، نیازمند واکاوی پیشینه تاریخی و مبانی نظری آن است و چه بسا که آن روش نیز می‌بایست در پروسه یا روندی تاریخی انجام پذیرد. بحث فوق در پژوهش‌های تربیتی و بخصوص فلسفه تعلیم و تربیت دلالتی خاص دارد. چنانکه موضوعاتی چون تبیین قوانین کلی تربیتی، سیر آرا تربیتی و بررسی مکاتب فلسفی زمینه ای تاریخی دارند. با این حال مساله اساسی کاستی مبانی نظری و عملی در حوزه روش شناسی و روند نگری تاریخی است، چنانکه در نگاه کمی، روش تاریخی سال شماری محدود در زمان در نظر گرفته می‌شود و در نگاهی کیفی، داستان سرایی از گذشته منظور شده است. تاریخ نظریه های تربیتی نیز متأثر از این نگرش از فلسفه تعلیم و تربیت جدا انگاشته می‌شوند و تاریخ به معنا علمی آن در تربیت کمتر بکار گرفته شده است و در اغلب پژوهش های فلسفه تعلیم و تربیت که بعدی تاریخی دارند، مسائلی حادث می‌شود که برخی نا آگاه با تک رویکردی دچار افراط یا تفریط در عینیت تاریخ و یا در علت جویی و دلیل نگری آن شده اند و برخی آگاه، از بحث در مبانی نظری تاریخی پژوهش خود پرهیز نموده و به آرامی از آن عبور نمایند. در این حال سخن دورکیم که « تربیت روح تاریخی را دنبال کند » (دورکیم، 1386، ص 36) همچنان مساله ای قابل تامل است.

^۱ - دانشجوی کارشناسی ارشد فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه شاهد تهران،

ghaderimoghaddam@yahoo.com

سوالات پژوهش

1. پژوهش تاریخی به عنوان پژوهشی تربیتی با رویکرد عمل پژوهی ارزشی مضاعف در چیستی و روش‌شناسی چگونه است؟
2. جایگاه روش‌های کمی و کیفی تاریخی در پژوهش‌های تربیتی (فلسفه و سیر آرای تربیتی) چگونه است؟
3. جایگاه روش تاریخی و روند تاریخی در حوزه عمل پژوهی ارزشی چگونه است؟

چارچوب نظری

روش تاریخی در اغلب موضوعات علمی و به خصوص علوم انسانی جایگاهی اساسی دارد، چرا که دانش امروز حاصل افکار و اندیشه‌های بشر تا این زمان بوده و در بستری از زمان شکل گرفته است. در چپستی تاریخ آمده است که مطالعه گذشته است و تقسیم‌بندی‌هایی متفاوت از آن چون تاریخ طبیعی، تاریخ انسانی و تاریخ فکر ارائه شده است. در ارتباط تفلسف و تاریخ می‌توان گفت «گویی فلسفه، حیات و بقای خود را از سرچشمه تاریخی اش می‌گیرد» (باقری و یاری دهنوی، 1388، ص 11) و در این سیر فلسفه تربیت نیز پیوندی مستحکم با تاریخ دارد چنانکه امیل دورکیم می‌نویسد «... برای آنکه بتوان نظام تربیتی را درک کرد، توجه به وضع کنونی کافی نیست، زیرا این نظام محصول تاریخ است و تنها به مدد تاریخ می‌توان آن را تبیین کرد» (دورکیم، 1376، ص 77). دورکیم علم تربیت را عبارت از تاریخ انتقادی نهادها و آرا تربیتی و یا «نظریه‌ای عملی» می‌داند (کاردان، 1388، ص 208). در نگاهی دیگر نیز نگاه ارزشی هگل نیز به سیر ذاتی فلسفه دلیلی است که او تاریخ فلسفه را محور اندیشه خود قرار می‌دهد و «اینجاست که سخن معروف او به ذهن متبادر می‌شود که فلسفه همانا تاریخ فلسفه است» (باقری، 1386، ص 9). در دیدگاه هگل، فرایند تربیت به دقت با تفکر فلسفی او به عنوان یک کل ارتباط دارد و آن رشد و گسترش روح در افراد، در فرهنگ‌ها و در تاریخ است (همان، ص 30). در تعیین و اعتبار تاریخ نیز رویکردهای گوناگون مطرح است. استنفورد تاریخ را حاوی عینیتی می‌داند که نه در فلسفه یافت می‌شود و نه در علوم اجتماعی (نجفی و علم الهدی، 1382، ص 144) و آن را پلی میان علوم درجه اول و دوم می‌داند (همان، ص 146). در مقابل رویکردی دیگر (از نجفی و علم الهدی، 1382، ص 148) به کارگیری مفهوم عینیت را کاربردی نادرست از مفاهیم،

در فضای سلطه علوم طبیعی می‌داند و تشریح می‌کند واژه واقع‌نمایی جایگزین مناسبی برای مفهوم عینیت است و بحث درباره عینیت تاریخ را از دو چشم انداز وجود‌شناسی (چیستی) تاریخ و معرفت‌شناسی (چگونگی) تاریخ ضروری می‌شمارد. گام‌های نظری در پژوهش تاریخی نیز می‌بایست از حوادث و مقولات تاریخی آغاز شود (نه از مفاهیم و الگوهای ذهنی غیر تاریخی) و با استفاده از روش‌های تجربی و فلسفی استنتاج مضامین و الگوهای تاریخی میسر گردد زیرا تاریخ هم به کنش‌های عملی و هم به کوشش‌ها و تاملات ذهنی انسان بازگشت می‌کند (همان، ص 144). در چیستی پژوهش تربیتی چون جستاری علت‌جو و فناورانه در رابطه وسیله - هدف، «پژوهش‌های تربیتی به طور عمده در چارچوبی فناورانه تنظیم می‌شوند که در آن با شناخت ساز و کارهای علی، می‌توان وسایل نیل به اهداف مورد نظر را فراهم آورد. البته در شکل‌های ملایم‌تر این الگو، جایی برای بررسی ارزش‌ها نیز در نظر گرفته شده است» (باقری و خسروی، 1386، ص 58). پژوهش تربیتی چون کاوشی در حکمت عملی و امور ارزشی، تربیت را امری به نحو اساسی اخلاقی و ارزشی می‌داند (همان، ص 58) و به بررسی سه نوع دانش در حکمت نظری، حکمت عملی و صنعت پرداخته می‌شود. در رویکرد پژوهش تربیتی چون عمل پژوهی ارزشی مضاعف، نقش ساز و کارهای علی را فراهم آوردن حدودی برای عمل‌عاملان در عرصه تعلیم و تربیت می‌داند و در تاکید بر ارزشی مضاعف، آن را وجه امتیاز پژوهش‌های تربیتی نسبت به سایر پدیده‌های انسانی می‌داند (همان، ص 68).

روش پژوهش

روش پژوهش در تدوین این مقاله، روش استنتاجی می‌باشد و بر این اساس پس از توصیف مفاهیم محوری در چیستی پژوهش تربیتی، سعی شده است پژوهش تاریخی منطبق بر رویکرد مقبول در عرصه تربیت استنتاج شود.

یافته‌ها

مقاله حاضر به بحث در مبانی نظری پژوهش تاریخی پرداخته است و سپس سعی نموده در میان رویکردهای مطرح در مفهوم عینیت و ذهنیت تاریخ جستجو نماید و با پذیرش رویکردی مناسب به سوی حیطة تربیت حرکت نماید. پس از انطباق چیستی تاریخ با چیستی پژوهش تربیتی

محقق به این یافته رسیده است که رویکرد عمل‌پژوهی ارزشی مضاعف به دلیل آنکه ناظر به انسان به منزله عامل است و تاریخ نیز جز اعمال انسان‌ها نیست و دیگر آنکه پاسخ‌گوی مسائل اساسی تاریخ در وجوه ارزشی (چون ملاک ارزش‌ها نسبت به زمان و مکان) می‌باشد، راه‌گشای مناسبی در تبیین روش تاریخی در تربیت است. بدین سان ذکر شده است که روش تاریخی خود تلفیقی از کمیت و علت جویی با کیفیت و دلیل‌نگری است و در تعیین حدود عمل انسان می‌توان از روش‌های علت‌جو یا کمی بهره‌جست و در دستیابی به مولفه‌های وقوع رخدادها و زمینه اعمال آدمی از روش‌های دلیل‌نگر یا کیفی کمک گرفت. بررسی تاریخ جنبش‌های آموزشی و نهاد‌های آموزشی، بیوگرافی مربیان و تاثیر و تاثرات آنان، مطالعات تاریخی در مسائل جاری اجتماعی تربیت و شناسایی زمینه‌های شکل‌گیری اندیشه‌های فلسفی از نمونه کارکرد های پژوهش تاریخی در حوزه تعلیم و تربیت می‌باشد. سپس از پژوهش تاریخی به عنوان مکملی برای سایر روش‌ها یاد شده و با ارائه تمایز میان روش و روند تاریخی، تاکید می‌گردد که پژوهشگر باید در جستجوی حقیقت، فاکتورهای متعامل را که منجر به وقوع یک واقعه خاص در یک زمینه خاص زمان و مکان (حدود) را بازشناسد و به تبیین آنها بپردازد.

بحث و نتیجه‌گیری، پیشنهادات

بعد از مباحث نظری در پژوهش تاریخی توجه به حیطة عمل ضروری است. در این حیطة می‌توان میان روش تاریخی و روند تاریخی تمایز قائل شد. روش تاریخی در کاربرد خاص می‌تواند فراهم‌کننده موقعیت عینی و نظام‌مند ارزشیابی و تفسیر مدارک برای تصدیق حقایق و وقایع گذشته باشد و به نقد درونی و بیرونی از خود، بپردازد. در کاربرد عام و عملی‌تر با در نظر گرفتن روند تاریخی در تعامل با دیگر روش‌های پژوهشی می‌توان، پژوهش را در سیری منظم و هدفمند هدایت نمود و مسیر پژوهش را در روش خاص آن چون معبر و طریق با روندی تاریخی چون عبور و طریقت، طی نمود.

واژگان کلیدی: پژوهش تاریخی، روش تاریخی، روند تاریخی

منابع

- 1- آیین‌وند، صادق (1377)، علم تاریخ در گستره تمدن اسلامی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ ششم
- 2- باقری، خسرو؛ خسروی، زهره (1386)، پژوهش تربیتی: چیستی و روش‌شناسی، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره 21، سال ششم، ص 49-76
- 3- باقری، خسرو؛ یاری‌دهنوی، مراد (1388)، تبیین و بررسی جایگاه تاریخ فلسفه در برنامه آموزش فلسفه به کودکان با تأکید بر دیدگاه هگل، فرهنگ، شماره 69، ص 11-38
- 4- دورکیم، امیل (1376)، تربیت و جامعه‌شناسی، ترجمه علیمحمد کاردان، دانشگاه تهران
- 5- نجفی، موسی؛ علم‌الهدی، جمیله (1382)، نقدی بر نظریه استنفورد در فلسفه تاریخ و مبانی روش تحقیق در علوم اجتماعی، فصلنامه تاریخ معاصر ایران، شماره 25، ص 156-139
- 6- Borg, W .R., and Gall. M.D. (1983). *Educational Research: An Introduction*. Fourth Edition. New York. Longman.
- 7- Borg, W .R.(1963). *Educational Research: An Introduction*. London. Longman.
- 8- Carr . Wilfred (2006). *Philosophy, Methodology and Action Research*. Journal of Philosophy of Education. Vol. 40. No. 4. pp. 421-423
- 9- Fox. David J.(1969). *The Research Process in Education*. New York. Holt, Rienhart and Winston Inc.
- 10- Varma. M.. *An Introduction to Educational and Psychological Research*. New Delhi. Asia Publishing House. 1965